

7-MÜTZENICH

Mützenich, het dorp aan de "zondige grens"

Tussen 1948 en 1953 tierde de koffiesmokkel welig aan de Duits-Belgische grens. In de geschiedenisboeken wordt dit deel van de naoorlogse grens het "Akense koffiefrent" genoemd. De Duitsers waren grote liefhebbers van de cafeïnehoudende drank, maar door de hoge Duitse koffiebelasting was het in Duitsland een bijzonder duur product. De smokkel werd niet alleen in de hand gewerkt door het prijsverschil tussen België en Duitsland, maar ook door de gunstige omstandigheden, waaronder het bestaan van en- en exclaves als gevolg van de Vennbahn. Mützenich, toentertijd een Duitse exclave op Belgisch grondgebied, lag in het midden van de smokkelroute en het ging als dorp aan de "zondige grens" de Duitse geschiedenis in.

Een dorp met zin voor "gouden" ideeën

Mützenich ligt dichtbij de Steling, met 658 meter het hoogste punt van de stadsregio Aken. De oudste vermelding van het dorp in oorkonden dateert van 1361. Op het gemeentewapen prijkt een Romeinse helm, omdat eind 18e eeuw zo'n helm gevonden werd bij het turfsteken. Ook de duidingen van de plaatsnaam hebben betrekking op een hoofddeksel (Mütze = muts). In het dorpslied "e Dörpsche lid im Monscher Land" ("Er ligt een dorpje in het Monschauer Land") wordt de strenge westenwind, die hier geen zeldzaamheid is, verantwoordelijk gesteld voor de naam van de plaats. Deze ging steeds weer aan de haal met de mutsen van de dorpsbewoners en daarom heet het dorp nu Mützenich ("un daropp ewischlich, häisst dat Dorp nu Mötzenisch!"). Voor een andere interpretatie wordt met enkele knipogen meteen Karel de Grote geciteerd. Toen een van zijn dienaars hem een muts reikte terwijl hij op het bed lag toen het heel koud was, zou de Keizer deze geweigerd hebben met de woorden "Mütze nich". Het schoolgebouw, de kerk en de pastorie werden pas in de 19e eeuw opgetrokken. Sinds 1 januari 1972 is Mützenich een deel van de stad Monschau. In de daaropvolgende tijd werd Mützenich enkele keren bekroond met goud in het kader van de nationale wedstrijd "Ons dorp heeft toekomst". De titel "goudorp" kan echter ook anders uitgelegd worden. De inwoners van Mützenich hebben vaak een gouden creativiteit aan de dag gelegd. Dat bewezen ze ook in de manier waarop ze omgingen met "grensgevallen".

Na de Tweede Wereldoorlog - gemarchandeer over de grens

Net als na de Eerste Wereldoorlog was het Duitse grensgebied ook na de Tweede Wereldoorlog weer herstelruimte voor België. Toen Duitsland pas bevrijd was van het nationaalsocialisme kende zijn westgrens aanvankelijk nog hetzelfde verloop als voor de oorlog. Ook na de Tweede Wereldoorlog moest rekening gehouden worden met grensomstandigheden die gecreëerd werden door de Vennbahn. Tegen het einde van de oorlog gingen in Belgische kringen steeds meer stemmen op voor een uitbreiding van het koninkrijk ten koste van Duitsland. In november 1949 maakte België bij de geallieerde grootmachten aanspraak op de inlijving van de vijf exclaves langs de Vennbahn en de twee grensgemeenten Mützenich en Roetgen. De Londense Zeslandenconferentie was hier voorstander van. De burgemeesters van de grensgemeenten in de Eifel verlangden daarentegen - aangezien de grens stukken grond en familiebanden scheidde - de inlijving van zo groot mogelijke delen van de districten Monschau en Schleiden. Een deel van de Duitse grensbevolking zag voordeel in een verandering van staatsburgerschap naar België, om te ontsnappen aan de naoorlogse ellende in West-Duitsland. België was toen een welstellende staat met een goed draaiende industrie. Vooral ambtenaren en elders werkende industriearbeiders waren gekant tegen de verandering. De toenmalige Belgische minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak, die in 1957 de internationale Karelsprijs van de stad Aken in ontvangst mocht nemen en later secretaris-generaal van de NAVO werd, was geen groot voorstander van verregaande annexatieplannen, vooral dan omwille van het gewijzigde algemene politieke klimaat in Europa: de Koude Oorlog tussen de westelijke alliantie onder leiding van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.

Hout stelen uit het eigen gemeentebos

Ingevolge de Verdragen van Versailles werd Mützenich door de Belgische Vennbahn een enclave. Het gemeentebos was ook Belgisch geworden en de inwoners van Mützenich moesten daarvoor grondbelasting betalen aan de Belgische staat, zoals overeengekomen in het grensakkoord. Ook voor werkhout en jachtpacht stroomde er geld naar de gemeentekas. In 1944 werd beslag gelegd op Duits eigendom in België en ook op het gemeentebos. België stond het vellen van bomen en het uitvoeren van het hout toe, maar Duitsland verbood de invoer ervan. De Duitse inwoners van Mützenich hadden geen andere keuze dan hout uit hun bos te halen zoals van oudsher om zo deels te voorzien in hun levensonderhoud, ook al was dat in de rechtssituatie van toen naar de letter van de wet diefstal. Ze moesten echter beginnen uit te kijken naar nieuwe bronnen van inkomsten. Begin de jaren 1950 was de bestaanssituatie in de Eifelgemeenten aan de grens nog altijd precair.

Deel van de inwoners van Mützenich lonkte naar België

Op Goede Vrijdag 1949, enkele dagen na de oprichting van de NAVO, zag België verrassend af van zijn gebiedsaanspraken. Er werd over gespeculeerd dat er economische overwegingen in het spel waren, zoals de verwachting dat een hervatting van het passagiersvervoer op de Vennbahn tussen Eupen en Sankt Vith nooit rendabel kon zijn. De bevolking van Mützenich reageerde teleurgesteld op het uitblijven van de inlijving. Sommige inwoners van Mützenich wilden opgenomen worden in het naburige, rijkere België, bijvoorbeeld burgemeester Weisshaupt, enkele gemeenteraadsleden en andere inwoners. Werner Thoma benadrukt echter dat ze in de minderheid waren. De burgemeester wendde zich tot de Belgische minister van Buitenlandse Zaken, Henri Spaak, om hem toch te winnen voor een inlijving van Mützenich. De deelstaatregering in Düsseldorf was begrijpelijkerwijze helemaal niet blij met dit verzet van de inwoners van Mützenich, dat aanhield tot de nazomer van 1949. De Akense regeringsvoorzitter schorste de gemeenteraad van Mützenich en deze schorsing werd bevestigd door de minister van Binnenlandse Zaken van de deelstaat Noordrijn-Westfalen. Daaraan was nog een "dankbetuiging aan de grensstreek" voorafgegaan. Duitse affiches riepen op tot blijven, maar op de affiches van Mützenich stond "Lang leve België!" te lezen. Later bedaarden de gemoederen. Historicus Christoph Brüll is van mening dat het vooral om een "hulpkreet richting Düsseldorf" ging. Immers, het protest verstomde nadat de deelstaatregering materiële hulp had laten toekomen aan de grensdistricten. Met het Verdrag tussen het Koninkrijk België en de Bondsrepubliek Duitsland, met betrekking tot de correctie van de Belgisch-Duitse grens en tot de regeling van diverse vraagstukken betreffende beide landen van 24 september 1956 (B.S., 23 augustus 1958) brak een tijd van vertrouwen en samenwerking aan. Maar daaraan ging nog een tijd van smokkel vooraf.

Noodlijdende streek leefde op dankzij koffiesmokkel

Na de Tweede Wereldoorlog was er goed geld te verdienen met het smokkelen van koffie. Er heersten toen zeer specifieke omstandigheden: de bewoners van de Duitse grensgebieden leden nood; veel gebouwen waren aan flarden geschoten; de weiden en velden waren kapotgereden door pantservoertuigen. Er is een brede consensus dat het merendeel van de smokkel nodig was om te overleven. Slecht voor enkelen was het een goudmijntje. Ongeveer twee derden van de koffie die in de jaren 1945 tot 1953 in het Rijn- en Ruhrgebied gedronken werd, was smokkelwaar. Aanvankelijk werden slechts kleine hoeveelheden vanuit België over de Duitse grens gebracht. Bij een kop koffie beleefden de Duitsers momenten van geluk in de trieste naoorlogstijd. Pas met de invoering van de Duitse mark in 1948 was er meer te verdienen met koffiesmokkel dan met sigarettensmokkel. Dat was vooral toe te schrijven aan het Duitse belastingpercentage, dat met tien mark per kilogram zeer hoog lag. Een kilo gebrande koffie, die in België voor acht mark gekocht kon worden, kon in Duitsland voor het dubbele verkocht worden. "Een smokkelaar kon in één week dubbel zoveel verdienen als een douanebeambte in één maand", zegt voormalig douaneopsporingsambtenaar Walter Pohl. Ze konden dus zonder probleem af en toe een douanebeambte iets toesteken in ruil voor de overhandiging van het dienstrooster. Vanaf 1948 werden er systematisch structuren opgericht. Er werden colonnes koffiedragers samengesteld die werden aangevoerd door colonneleiders. In 1953

werd de speciale koffiebelasting afgeschaft. Van toen af was de smokkel niet meer lonend. Dat betekende het einde van een tijdperk. In de acht jaar na 1945 werd naar schatting 1000 ton koffie over de grens gesmokkeld. Met een jaaromzet van naar schatting 20 miljoen Duitse mark heeft de koffiesmokkel aanzienlijk bijgedragen aan de heropbouw van de regio Aken na de Tweede Wereldoorlog.

Niet alleen pantserwagens en "bezem-Porsches", maar ook fietsen aan het Akense koffiefrent

De smokkel van het "bruine goud" aan het "Akense koffiefrent" stimuleerde de creativiteit van de smokkelaars bij de keuze van de middelen en de wegen. Soms nam het politie-en-boefspel tussen de smokkelaars en de douanebeambten de vorm aan van de wedloop tussen de haas en de egel uit het sprookje van de gebroeders Grimm. Om de koffie te transporteren werd gebruikgemaakt van afgedankte pantserwagens van het Belgische leger, die vlot over struiken en hagen konden rijden. Maar ook de douane wapende zich. Sommige douanebeambten ontpopten zich tot autocoureurs toen er twee Porsches werden ingezet, die een maximumsnelheid van 180 kilometer/uur haalden. Vooraan werden de sportauto's uitgerust met stalen borstels die in enkele seconden neergelaten konden worden, om de door de smokkelaars uitgestrooide kraaienpoten van de weg te vegen. Ook de smokkelaars waren zeer creatief met het camoufleren van hun auto's. Zo hield een "bezem-Porsche" eens een met koffie gevulde lijkauto tegen en een andere keer een "rodekruisauto". De laatste stap in de opsporing was een op koffiegeur afgerichte herdershond. Echt grotesk werd het toen fietsers niet zozeer met stijve kuiten, maar met "olifantenvoeten" 's nachts door het grensgebied slingerden. De koffie die ze verborgen hadden in hun nylonkousen was naar hun voeten gezakt! Wie betrapt werd, moest voor drie maanden de gevangenis in. Een spoedrechtbank in Aken oordeelde in honderden van dergelijke gevallen. Het liep echter niet altijd goed af. Er vielen niet alleen vaak gewonden en zwaargewonden, maar ook soms doden. De Akense lokale historicus en journalist Wolfgang Trees schrijft in zijn boek *Schmuggler, Zöllner und die Kaffeepanzer* dat er 31 smokkelaars en twee douanebeambten neergeschoten zijn tussen 1946 en 1952.

De smokkelaars van Mützenich – Arnold Koch was een van hen

De smokkelaars van Mützenich onderscheidden zich van anderen aan het "Akense koffiefrent". De smokkelaarscène was hier eerder passief. Niemand was bewapend. Wie betrapt werd, gooide zijn koffiezak weg en maakte zich uit de voeten. Vijf georganiseerde smokkelcolonnes brachten meermaals per week zakken van 50 kilo koffie van Eupen naar Duitsland. Arnold Koch, geboren in 1928, is een van de Mützenichaars die toen gesmokkeld hebben. "Maar", zo voegt hij er meteen aan toe, "ik heb mijn waar nooit weggegooid!". Hij werd ook nooit gevat en is bijgevolg nooit tot een gevangenisstraf veroordeeld. Aanvankelijk, in 1946, werden volgens Arnold Koch alleen sigaretten en koffie voor privéconsumptie over de grens gebracht. Geleidelijk aan "kwamen er steeds meer mensen die koffie gingen halen". Hij herinnert zich dat de koffiesmokkel pas goed begon in 1948. Arnold Koch haalde zijn koffiezakken op bij een leverplaats niet ver van de Vesderstuwdam bij Eupen. Van daaruit trok hij richting Mützenich, naar het "eeuwigheidspad", dat parallel liep met de straat. Hij stak de grens over op slechts zo'n 100 meter van de douanepost en liet de koffie achter op een boerderij. Andere smokkelaars maakten de overgang ook op verder verwijderde plaatsen. Met motorfietsen werd de koffie dan dieper het land in gebracht. De chauffeurs en de dragers kregen elkaar nauwelijks te zien. De douanebeambten hebben Arnold Koch ook niet te zien gekregen. Dat komt doordat de smokkelaars aan de douanepost wachtten op het juiste moment om de oversteek te maken. Wanneer de schijnwerpers op de grensovergang op de straat en het tolhuisje gericht waren, konden de douanebeambten de oversteekplaats van de smokkelaars niet zien. Arnold Koch was zoals vele andere dragers twee tot drie keer per week met koffie onderweg op de ca. tien kilometer lange smokkelroute. Dat er zo veel "gingen" was voor Arnold Koch een verrassing. Maar hij besluit zijn relaas met de volgende bespiegeling: "Het was een mooie tijd. De mensen waren vrij toen." Werner Thoma vertelt een iets ander verhaal over de koffiesmokkel. Wanneer de koffie eenmaal was afgezet aan Duitse zijde, werd deze met zware Amerikaanse auto's afgevoerd. De stoel was weggenomen uit de auto en de bestuurder zat op een met koffie gevulde houten kist. In de

kofferruimte zat een passagier met een zak vol kraaienpoten, die hij uitstrooide over de weg als ze achternagezeten werden door grenswachters.

De exodus van de mannen van Mützenich richting "Eifeler Hof"

In tegenstelling tot andere smokkelmilieus was dat van Mützenich eerder passief en werd er zeer discreet te werk gegaan. De gerechtelijke nasleep zorgde echter wel voor sensatie. In 1952 wachtten 52 smokkelaars op hun proces in de Klingelpütz in Keulen, een gevangenis die toentertijd in de wijde omtrek bekend was. 45 van de 52 smokkelaars waren afkomstig uit Mützenich. De welkomstgroet aldaar luidde al: "Willkommen im Eifeler Hof". Het 3.000 bladzijden tellende gerechtelijke dossier was volgens het magazine *Der Spiegel* toen "de grootste papierberg sinds de processen van Neurenberg". Met betrekking tot Mützenich kwam het openbaar ministerie tot de vaststelling dat nagenoeg de hele mannelijke jeugd van het dorp intensief betrokken was bij de smokkel. Dat had groteske gevolgen. Wegens het proces kon de lokale voetbalvereniging, TuS Mützenich, bijvoorbeeld niet opklimmen naar een hogere klasse doordat er niet meer genoeg spelers waren. Pastoor Scheidt, de jonge katholieke zielzorger van Mützenich, bezocht zijn schaaapjes die in voorlopige hechtenis zaten. Hij bood hen niet alleen troost, maar gaf hen ook de raad hun mond te houden, "want niemand hoeft iemand anders te verraden". Hij pleitte ervoor de inwoners van Mützenich hun koffiezonden te vergeven en het te laten bij een gerechtelijke waarschuwing. Ze hadden slechts uit nood voor deze broodwinning gekozen. Hij dacht daarbij misschien ook aan de Keulse kardinaal Frings, die in zijn oudejaarstoespraak van 1946 betoogde dat in tijden van nood "het enige wat men mag nemen is wat men nodig heeft voor zijn gezondheid, als men het niet op een andere manier, door werken of vragen, kan verkrijgen." Bovendien waren de inwoners van Mützenich door hun enge banden met België toch al gewoon "Europees te denken".

De grensgemeente Mützenich vandaag

Op 3 juni 2012 hebben de inwoners van Mützenich aan de grensovergang met België een monument opgericht om de smokkelaars van toen te gedenken. Het bronzen beeld werd gemaakt door de beeldhouwer Klaus Gehlen uit Mützenich, wiens vader een van de smokkelaars van Mützenich was. Dat geldt ook voor de vader van Jaqueline Huppertz, het huidige hoofd van Mützenich. Een bloeiende smokkel is een teken dat de grenzen worden beschouwd als harde omstandigheden. Tegenwoordig zijn de grenzen aanzienlijk veranderd door het Schengenakkoord en de euro. De formele verschillen tussen buurlanden vallen ons niet meer op. Er zijn geen abrupte grensovergangen meer. Grenzen zijn nu lijnen die men ziet op wegen- en fietskaarten. Het grensverkeer, ook het illegale, is bijna een volksherinnering geworden. Maar deze nieuwe grenssituatie stemt ook tot nadenken over Europa met zijn vier basisvrijheden.